

Bijbelvertalen als multinationale onderneming. Handel en wandel van de Wycliffe Bible Translators

Caroline Angenent

In Nederland leek de tijd rijp voor een nieuwe bijbelvertaling. Vanuit een mondiaal perspectief natuurlijk een buitengewone luxe: in een zeer groot aantal talen is immers nog nooit één bijbel verschenen. En dat terwijl volgens de Gambiaan Lamin Sanneh (*Translating the Message*, 1989) de kracht van het christendom juist in de vertaling ligt: waar Allah uitsluitend Arabisch lijkt te verstaan, wordt de God van Israël liefst in alle moedertalen van de wereld toegesproken. Christus zelf, schrijft Sanneh, heeft immers de apostelen naar alle volkeren gezonden (Matteüs 28:19) waar zij 'vreemde' talen zullen spreken (Markus 16:17), welk bevel vervolgens goddelijk bekrachtigd wordt als de apostelen met Pinksteren plots 'vreemde' talen spreken (Handelingen 2:4). De bijbel *moet* dus vertaald worden. Maar wie maakt deze vertalingen?

Op dit moment is verreweg de grootste organisatie die zich met bijbelvertaling bezighoudt, het in 1934 door de Amerikaan William 'Cam' Townsend opgerichte *Wycliffe Bible Translators* en het eraan gelieerde *Summer Institute of Linguistics* (in de wandeling bekend als 'SIL', spreek uit 'es-ai-el'). Townsend was aan het begin van de vorige eeuw zendeling in Guatemala, waar zijn evangelisatiegereedschap bestond uit een bijbel in het Spaans. Het werd al snel duidelijk dat de Cakchiquel Maya's, waar hij naar toe gezonden was, niet blij werden van deze Spaanse bijbel. De Cakchiquel, voor wie het Spaans de tweede taal was, waren hogelijk verbaasd dat 'deze God hun taal niet sprak' en weigerden zich te laten overtuigen door de tolk van de boodschapper van zo'n 'buitenlandse' God. Townsend realiseerde zich dat dit probleem niet alleen in Guatemala speelde, maar dat er over de hele wereld miljarden mensen waren die de blijde boodschap nog nooit in hun moedertaal hadden vernomen. Hij besloot daarom een organisatie op te richten die zich toe zou gaan leggen op de vertaling van de bijbel in alle talen van de wereld, opdat iedere man, vrouw en kind uiteindelijk in staat zou zijn om Gods woord in de eigen taal te horen. Hij noemde zijn organisatie *Camp Wycliffe*, genoemd naar de reformator John Wyclif (1320-1384), een van de allereerste bijbelvertalers.

Talen zonder schrift

Townsend stond voor een kolossale taak. In 1934 was de overgrote meerderheid van de talen van de wereld zelfs nog zonder schrift, laat staan dat er een bijbel in deze talen voorhanden was. Natuurlijk was er in de Europese landen van de Reformatie inmiddels al een aardige vertaaltraditie op gang gekomen, omdat het *sola scriptura*-beginsel het zelfstandig bijbellezen, en daarmee een bijbelvertaling in de volkstaal, tot een religieuze noodzaak had gemaakt. Deze vertaaltraditie had echter slechts uiterst moeizaam zijn weg buiten Europa gevonden; pas drie eeuwen na Wyclif werd een eerste bijbelboek in een niet-Europese taal vertaald: in 1629 verscheen het evangelie van Matteüs in het Maleis. In 1800 waren er nog maar zesenzestig talen waarin (een deel van) de bijbel was vertaald, en in 1934 was het aantal van tweehonderd nog niet gehaald; het leek een bovenmenselijke taak.

Maar Townsend bleek een charismatisch man die velen enthousiast kon maken voor zijn plannen. Hij introduceerde een nieuwe werkwijze voor zijn

bijbelvertalers, die tot dan toe voornamelijk thuis aan een vertaling hadden gewerkt. De mannen en vrouwen van *Camp Wycliffe* moesten in het dorp tussen de mensen gaan leven, daar eerst de taal leren en er een schrift voor ontwikkelen, zodat er een alfabetisatieprogramma kon worden opgezet. Daarna konden de zendelingen samen met deze mensen aan de vertaling van het Nieuwe Testament gaan werken. Voor Townsends zendelingen verschoof het accent dus van het brengen van 'de boodschap' met behulp van een tolk, naar taalkundig onderzoek.

Maar vertalen is niet altijd even makkelijk, zoals iedereen weet die wel eens naar ondertitelde programma's kijkt: daarin komt de zon af en toe in het *westen* op, of wordt orthodoxe Joden in de mond gelegd dat zij 'wachten op de wederopstanding van Jezus Christus'. Als een simpele vertaling tussen gelijksoortige culturen al zo moeilijk is, hoeveel lastiger is het dan niet om religieuze begrippen tussen volkomen verschillende culturen te vertalen? Hoe vertaal je bijvoorbeeld 'Iam Gods' in een cultuur waar niet alleen het wollige beestje, maar ook het hele concept 'herderschap' onbekend is?

God als schoonmoeder

Naarmate de vertalers de culturen waarin ze leefden beter leerden begrijpen, groeide het aantal vertaalproblemen. Al in 1947 kon Eugene Nida zijn boek *Bible Translating* vullen met duizenden voorbeelden van knelpunten. Soms gaat het om eenvoudige miscommunicatie: iemand zoekt het woord voor 'springen' en weet niets beters te verzinnen dan het voor te doen; hij verkreeg zijn woord. Pas na maanden drong het tot hem door dat ze hem 'voel je je wel goed?' hadden gevraagd. En in culturen waar mensen niet gewend zijn met de vinger te wijzen, heten opvallend veel dingen opeens 'wijsvinger'. Soms ligt de moeilijkheid in een specifiek taalfenomeen, bijvoorbeeld 'toon'. In een toontaal wordt de betekenis van een woord bepaald door de toonhoogte waarop de verschillende lettergrepen worden uitgesproken; buiten Europa zijn toontalen geen uitzondering. Maar christenen zingen graag, woorden worden door de zending onnadenkend op muziek gezet en zo schijnt een kerk in Afrika jarenlang 'Ik draag mijn schoonmoeder de berg op' in plaats van 'Ik prijs de Heer in de hemel' te hebben gezongen - vol overgave, dat wel.

Soms ook levert een letterlijke vertaling een beeld op dat door de ontvangende partij als uitermate schunnig wordt ervaren: 'vrucht van haar schoot' is een beruchte, maar ook 'Gods zoon' wordt niet door iedereen geschikt geacht voor kinderen. Een ander probleem is dat veel talen geen passieve vorm kennen. Dus een tekst als Matteüs 7:1, 'Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordt', moet actief gemaakt worden en van een onderwerp voorzien - in dit geval moet de vertaler dus bepalen wie precies degene is die over de mens gaat oordelen, bijvoorbeeld: '...opdat *God* niet over u oordeelt,' De grammaticale structuur van de taal dwingt de vertaler dus het pure vertaalpad te verlaten en op exegese over te gaan. Maar alle vertalen is interpretatie, want een woord-voor-woord vertaling levert in het gunstigste geval een verzameling kromme zinnen op, meestal echter een schier onbegrijpelijke woordenbrij, getuige menige gebruiksaanwijzing.

Om zijn mensen bewust te maken van de mogelijke vertaalvalkuilen organiseerde Townsend in de zomer van 1934 een speciale cursus. Het aantal deelnemers aan deze cursus groeide in de daaropvolgende jaren zo snel dat het *Summer Institute of Linguistics* (SIL) zich in 1942 losmaakte van Camp Wycliffe,

dat voortaan als de *Wycliffe Bible Translators* door het leven zou gaan. Het SIL specialiseerde zich in training en onderzoek van de meer theoretische kant van taalontwikkeling en vertaling, en vond al spoedig aansluiting bij de taalkundeafdelingen van diverse universiteiten. Ook werkt men wel met Ministeries van Onderwijs samen om de alfabetisatie van volwassenen effectief ter hand te nemen. Richtte SIL zich eerst nog op Zuid- en Midden-Amerika, inmiddels zijn er afdelingen op alle continenten (Azië 1953, Afrika 1962, Europa 1974) en contacten met honderden universiteiten in de hele wereld.

Stroomversnelling

Op de website (www.sil.org) wordt een aantal getallen genoemd waaruit blijkt dat Townsends methode echt heeft gewerkt. Zo was in 1951 de eerste SIL/Wycliffe-bijbelvertaling een feit, en daarna kwam het in een stroomversnelling. Nummer honderd was zevenentwintig jaar later al aan de beurt en slechts drieëntwintig jaar daarna, in 2001 dus, werd de vijfhonderdste bijbelvertaling feestelijk gevierd. Aan het werk van SIL-onderzoekers danken we nu ook betrouwbare cijfers over het aantal talen dat er in de wereld bestaat. Veel talen staan immers onder diverse namen bekend (denk aan 'Dutch, Niederländisch, Olandese, Tuusk') en anderzijds kunnen 'dialecten' bij nadere beschouwing zelfstandige talen blijken te zijn, die soms zelfs tot compleet verschillende taalfamilies behoren. De wereldwijde autoriteit op het gebied van taalcijfers is de door het SIL uitgegeven *Ethnologue*. In de laatste uitgave (2000) werd het aantal talen in de wereld op ongeveer 6800 geschat. Medewerkers van het SIL hebben al 1571 talen onder de loep gehad en zij zijn nu actief op 1246 talen. Maar het werk is nog lang niet klaar: er liggen nog zo'n 3000 onbeschreven talen te wachten op aandacht, gesproken door bijna 400 miljoen mensen. Momenteel werken er zo'n 5290 mensen van tientallen nationaliteiten onder de vlag van het SIL. Dit zijn allen vrijwilligers, die niet betaald worden door het SIL, maar in hun eigen financiële onderhoud moeten voorzien. De meesten worden door hun eigen kerkgenootschap gesponsord, een enkeling weet ergens een beurs los te krijgen, maar zij hebben het over het algemeen niet breed. Daarmee is niet gezegd dat het SIL een armlastige organisatie is. Integendeel zelfs, veel nationale SIL-hoofdkwartieren lijken in de jungle uitgehakte Amerikaanse voorsteden: rijen keurige *airconditioned* bungalows langs geasfalteerde wegen met gemaaide gazonnetjes en een terreinwagen voor de deur. Er is natuurlijk een kerkgebouw, maar ook een eigen medische unit, bibliotheek, schooltje en sportfaciliteiten en een Amerikaanse supermarkt, bevoorraad door eigen SIL-vliegtuigen die landen op het eigen vliegveldje. Men heeft de allernieuwste computers, er zijn generatoren voor de stroomvoorziening, een eigen radiozender en een satellietverbinding. Dit alles omgeven door een hoog hek met prikkeldraad en gewapende wachters bij de poorten. Sommige vertalers halen liever een aantal sprekers van de bestudeerde taal binnen het hek dan dat ze zelf naar buiten gaan - niet geheel volgens Townsends wensen dus.

Belangenverstrengeling

Een groep vrijwilligers die uit christelijke naastenliefde onbeschreven talen onderzoekt en alfabetisatiecampagnes organiseert - wat kan er onschuldiger zijn? Toch zijn de SIL-vrijwilligers niet overal welkom. Ondanks de neutrale wetenschappelijke naam is er immers een duidelijke link met de evangelische

zending van de *Wycliffe Bible Translators* (WBT), waar niet ieder land van gediend is. De neutrale naam zou zelfs de voornaamste reden voor de opsplitsing van Townsends organisatie zijn geweest: de WBT kan openlijk geld inzamelen voor de zending, hetwelk vervolgens via niet-transparante constructies zou worden doorgesluisd naar het onschuldige, wetenschappelijke SIL, dat overal met open armen wordt ontvangen. Maar er is meer niet-transparant: het al jaren bestaande vermoeden van een belangenverstremming tussen SIL/WBT en de Amerikaanse regering, diverse multinationals, media, ontwikkelingsorganisaties en zelfs geheime diensten kreeg in 1995 handen en voeten met de publicatie van het zeer goed gedocumenteerde *Thy Will Be Done - The Conquest of the Amazon: Nelson Rockefeller and Evangelism in the Age of Oil* van de journalisten Gerard Colby en Charlotte Dennett. Met name in de landen waar de Amerikaanse regering niet welkom is, blijken de goed geoutilleerde SIL-trainingscentra meer dan een wansmakelijke promotie van *the American way of life*; zij kunnen immers volledig onafhankelijk van de nationale overheden opereren. Spionnen van de CIA blijken als SIL-medewerkers landen in- en uitgeloodst te worden, radiozenders steunen het verzet. In ruil voor bewezen diensten blijkt het SIL stevig door de Amerikaanse overheid gesponsord te worden via de onderwijs- en landbouwontwikkelingsprogramma's van de Amerikaanse ontwikkelingsorganisatie USAID - er zijn zelfs helikopters gedoneerd die over waren van de Vietnamoorlog.

De diensten voor multinationals zijn mogelijk nog kwalijker: SIL-mensen fungeren als terreinverkenner die het ontoegankelijke oerwoud onderzoeken op mogelijke wingebieden van hout en delfstoffen, en daarbij tegelijkertijd eventuele verzetshaarden tegen deze exploitatie signaleren. Door de SIL-alfabetisatiecampagnes maken voorheen geïsoleerd levende volken bovendien plompverloren kennis met de door multinationals gedomineerde mondiale economie en de introductie van een fanatiek soort Amerikaans-christelijk fundamentalisme. Dat ondermijnt de sociale cohesie van de gemeenschappen, zodat ze minder verzet kunnen bieden tegen de oprukkende McDonaldcultuur. Kortom, met name in 'Amerika's achtertuin' heeft de door het SIL gepropageerde identificatie van Gods woord met Amerikaanse cultuur veel ellende gebracht. Politieke machtsspelletjes en de machinaties van het Grote Geld laten onverlet dat de overgrote meerderheid van de SIL-vrijwilligers belangeloos gehoor geeft aan Jezus' opdracht de bijbel naar alle volken en naties te brengen. Hoewel we vraagtekens mogen plaatsen bij de motieven van hun organisatie, moeten deze nijvere bijbelvertalers voor hun inzet geprezen worden.

Uit: Roodkoper, 9de jaargang, nummer 3 – herfst 2004